

26. Циркулярное предписание Министра Внутренних Дел Г. Гражданским Губернаторам, от 15 ноября 1828 года, *О представлении планов тех мест, на коих предполагается постройка казенных зданий*. В: *Журнал Министерства Внутренних Дел*. Книжка третья. Санкт-Петербург, 1829.

27. Циркулярное предписание Управлявшего Министерством Вну-

тренних Дел Г. Гражданским Губернаторам, от 30 августа 1829 года, с препровождением Высочайше утвержденных образцовых планов. В: *Журнал Министерства Внутренних Дел*. Книжка третья. Санкт-Петербург, 1830.

28. *Юбилейный сборник Кишинева: 1812-1912*. Ч. 1. Кишинев. гор. обществ. упр., 1914.

O MONOGRAFIE CE POATE PUNE PE JAR ISTORICII ȘI LINGVIȘTII

Ing. Mihail COCA

Ca niciodată, poate, anul 2017 a fost bogat în evenimente ce țin de istoria Chișinăului.

Două mari biblioteci din capitală - Biblioteca Națională a Republicii Moldova și Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” - au marcat respectiv 185 și 140 de ani de la înființare.

Primăria Municipiului Chișinău, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” și Departamentul „Memoria Chișinăului” au lansat cartea *Chișinău: bulevarde, străzi, piețe. Ghid enciclopedic*.

Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova a organizat cea de-a IV-a ediție a Conferinței „Identitățile Chișinăului”.

Un subiect mai puțin mediatizat a fost apariția monografiei dr. în arhitectură Sergius Ciocanu *Orașul Chișinău: Începuturi, dezvoltare urbană / biserici (sec. XV - XIX)*. Chișinău: Cartdidact, 2017 – care, **deocamdată**, s-a învrednicit de o prezentare a Larisei Ungureanu pe blogul „Chișinău, orașul meu” și un succint comentariu promoțional pe pagina Facebook a cunoscutului istoric local lu. Șveț – «*Ещё в процессе изучения, но уже могу сказать, что эта книга - лучшее по истории Кишинёва, что было написано до сих пор*».

Am scris „**deocamdată**”, deoarece există convingerea că această monografie privind istoria și arhitectura ecleziastică a Chișinăului **merită toată atenția nu numai a specialiștilor, dar și a tuturor celor interesați de istoria urbei**.

Analiza în detalii a acestei lucrări, inclusiv gradul de noutate a monografiei, nu constituie subiectul acestui articol. Noi ne vom concentra atenția asupra a patru momente privind:

1. Anul primei atestări documentare a toponimului Chișinău – 1436, 1466 sau 1576?..;

2. Originea și înțelesul toponimului Chișinău;

3. Amplasarea geografică primară a localității numite ulterior Chișinău;

4. „Chișinăuian” sau „chișinăuan”?

1. **Anul primei atestări documentare a toponimului Chișinău** continuă să fie și astăzi o problemă discutabilă.

Pornind de la relatările lui Sergius Ciocanu, încep să apară unele îndoieli privind anul primei atestări a toponimului Chișinău:

„*Diploma domnească din anul 1436 (...) atestă toponimul Chișinău* (o mică, dar importantă, precizare: în Diplomă este in-

dicat cuvântul „cheșeneu” și nu „Chișinău” – M.C.) în valea râului Bâc. Documentul referindu-se la amplasamentul satului numit ulterior Visterniceni, menționează aflarea pe malul opus al Bâcului (...) a unei amenajări, de esență deocamdată nedeterminată (aici și în continuare evidențierea textului îmi aparține – M.C.), numită „cheșeneu” lui Acbaș.

Existența pe moșia care ulterior se va numi Chișineu / Chișinău, a unei așezări umane a fost atestată expres doar treizeci de ani mai târziu, într-un document din 1466. Localitatea rurală de aici apare însă fără denumire, indicându-se doar două reperi: 1. „fântâna” Albișoara și 2. un oarecare „cheșineu”. **Este posibil ca acest „cheșineu” și amenajarea din 1436 („cheșineu” lui Acbaș) să constituie un singur obiect topografic. Doar în anul 1576 satul de pe această moșie este atestat purtând denumirea de „Chișinău”, menționându-se pentru prima dată situarea lui pe malul râului Bâc.** [Op. cit., p. 256].

Așadar:

- în anul 1436, în valea râului Bâc, este atestată o amenajare (nu localitate,

ci doar amenajare!) de „esență deocamdată nedeterminată”, numită „cheșeneu” lui Acbaș;

- așezarea umană, atestată în documentul din 1466, nu avea denumire (!), fiind indicate doar două reperi privind localizarea acesteia – „1. «fântâna» Albișoara și 2. un oarecare «cheșineu»”.

[Apropo, concluzia autorului, care urmează imediat după aceste două constatări, este destul de vagă: „Este posibil (sic! – M.C.) ca acest „cheșineu” și amenajarea din 1436 („cheșineu” lui Acbaș) să constituie un singur obiect topografic”. Și dacă (iar pentru aceasta există toate premisele) nu constituie (adică nu este demonstrat) un singur obiect topografic, cum se va proceda mai departe?..]

- - **Doar în anul 1576 satul de pe această moșie este atestat purtând denumirea de „Chișinău”, MENȚIONÂNDU-SE PENTRU PRIMA DATĂ situarea lui pe malul râului Bâc.**

Apare întrebarea firească: care dintre acești trei ani – 1436, 1466 sau 1576 - poate fi considerat cu certitudine anul primei atestări a toponimului Chișinău?

Evident, răspunsul vine de la sine – 1576. Deoarece numai în documentul din 1576 „satul de pe această moșie este atestat purtând denumirea de «Chișinău», **MENȚIONÂNDU-SE PENTRU PRIMA DATĂ situarea lui pe malul râului Bâc.**”

Și atunci cum se va proceda cu acel buclucaș „cheșineu”, menționat în documentele din 1436 și 1466?...

S-a constatat că denumirea menționată sau derivatele acesteia au fost atestate în mai multe zone geografice ale teritoriului Moldovei istorice, situat pe malul stâng al râului Prut [Ib., p. 32-34]:

„Toponimul apare menționat în cinci documente din secolele XVI-XVII, referitoare la zona stâncoasă a Răutului de Jos²⁸: 1. printr-un document din 9 martie 1535, Petru

Rareș întărea marelui logofăt, Toader Bubuiog, două moșii (...) printre moșiile de la hotarul acestora era menționată și o moșie cu denumirea Chișinău²⁹; 2. printr-o diplomă din 27 februarie 1573, emisă de cancelaria lui Ioan Vodă cel Cumplit, urmașilor lui Maxim Boicoș li se întărea stăpânirea asupra unei moșii (...) pentru localizarea acesteia oferindu-se două indicii geografice: „la chișănău” și (...) ³⁰; (...) 3. într-un document din 10 mai 1574, referitor la viitoarea moșie Trebujeni, este amintit în calitate de reper topografic un vad al Răutului, situat „mai sus de cheșeneu” (subl. n.)³²; în anul 1630 un document menționează prezența pe cuprinsul ei a unui «vad de moară unde se cheamă la cheșeneu» (subl.n.)³³; un document din 4 mai 1660 menționând că denumirea veche a moșiei pe care se situa satul Trebujeni era Chișinău (corect: Chișănău – M.C.) - moșia Chișănău (...) ce să cheamă acum Tărbujeni³⁴.

Toponimul Cheșeneu / Chișinău este prezent în trei documente din secolele XV-XVI referitoare la zona Botnei de Jos (...) 1. „Cheșeneul Roșu”³⁵; 2. (...) „Cheșeneul Mare”(1535)³⁶ (...).

Un lac cu denumirea de Chiș(i)nău (...) se afla în lunca Prutului Inferior³⁸.

Astfel, pornind de la faptul că:

- „**Primul document cunoscut** care se referea nemijlocit la localitatea care reprezintă obiectul studiului de față este o diplomă domnească datată în anul 1466 (...) ⁴⁴ (...) Prin aceasta Ștefan cel Mare „dădea și întărea” unchiului său Vlaicu o „**siliști la cheșeneu**”⁴⁵[Ib., p. 35];
- „**Documentul nu atribuie vreo denumire localității cumpărate / vândute. Cel mai probabil, era vorba de o localitate recent „înjghebată” pe vatră nouă (...)** Remarcăm faptul că râul Bâc nu apare printre reperele de localizare a „siliștii”, fapt care probează amplasarea vetrei locali-

tății la o anumită depărtare de acest curs de apă” [Ib.];

- „Deoarece documentul din 1466 nu se referă la subdiviziunea administrativ-teritorială a țării de care „ținea” moșia și localitatea „**de la cheșeneu**”, menționăm că aceasta era situată în partea de nord-est a ținutului Lăpușna, pe malul drept al râului Bâc, la hotar cu ținutul Orhei” [Ib., p. 37] – se poate afirma cu certitudine că **acest „cheșeneu” putea fi localizat oriunde și nu neapărat pe malul râului Bâc!**

Și încă trei precizări importante:

- dacă diploma domnească de la 1466 este „**Primul document cunoscut care se referea nemijlocit la localitatea care reprezintă obiectul studiului de față**”, ce ne facem cu diploma domnească din 1436 care „**este primul document istoric care atestă toponimul Chișinău în valea râului Bâc?**” [Ib., p. 256];
- prin cuvintele „**Documentul nu atribuie vreo denumire localității cumpărate / vândute**” autorul contrazice textul Diplomei domnești, prin care (după cum afirmă însuși autorul) Ștefan cel Mare „dădea și întărea” unchiului său Vlaicu o „**siliști la cheșeneu**” (sic!-M.C.). Adică, Ștefan cel Mare dădea și întărea unchiului său Vlaicu **nu tot „cheșineul”** (ce o mai fi însemnat și acest „cheșineu”?...), dar numai o parte din acesta - o „**siliști la cheșeneu**” (NB!);
- prin cuvintele „menționăm că aceasta era situată în partea de nord-est a ținutului Lăpușna, pe malul drept al râului Bâc”, autorul contrazice prima parte a propoziției – „Deoarece documentul din 1466 nu se referă la subdiviziunea administrativ-teritorială a țării de care «ținea» moșia și localitatea «**de la cheșeneu**»”.

Astfel, doar istoricilor le revine sarcina să „descurce ștele” și să explice până la urmă lucrurile.

2. Originea și înțelesul toponimului Chișinău

În urma unei analize minuțioase a teoriilor existente privind originea și înțelesul toponimului Chișinău, autorul monografiei ajunge la concluzia că „*deocamdată, explicarea originii / etimologiei cuvântului Chișinău (...) rămâne a fi o problemă «deschisă»*” [Ib., p. 34].

Altfel zis, se mai confirmă încă o dată paradoxul atribuit lui Socrate „Știu ca nu știu nimic”.

Totodată, autorul sugerează o idee destul de rațională, considerând că „*O pistă importantă de cercetare a originii cuvântului Chișinău ar fi studierea provenienței denumirii localității Chișineu de pe râul Crișul Alb (...) din actualul județ Arad* (apropo, denumirea oficială a acestui oraș este *Chișineu-Criș* – M.C.).

Prezintă interes existența separată în toponime a celor două componente ale cuvântului Chișinău, dacă desigur putem aborda posibilitatea divizării respective (Chiș și Ineu / Inău). *Actualmente, în județul Arad, ceva mai în amonte de orașul Chișineu, pe același Criș Alb, există un oraș care poartă denumirea de Ineu (...). Un sat Ineu este situat și în județul Harghita. Iar în Țara Moldovei, pe „apa Bârladului”, la 1690 a fost atestată existența satului Chiș.*

Remarcăm atestarea în documentele noastre medievale a unor personalități (probabil, s-a avut în vedere „persoane” – M.C.) care purtau numele de Chișinău. Astfel, pe la 1609 și 1610 este menționat un oarecare Lazor Chișineu, iar în 1731, la Iași, este menționat un Ion sin Chișinău, tot acesta, la 1739, fiind numit mai concis - Ion Chișinău” [Ib.]

Poate că aici se ascunde misterul etimologiei toponimului *Chișinău*?

Cu toate acestea autorul este atât de nehotărât când scrie „*dacă desigur putem*

aborda posibilitatea divizării respective (Chiș și Ineu/Inău)”. Or, în cercetare nu poate fi neglijată nici o ipoteză.

Pare-se că, totuși, autorul se afla pe o pistă corectă, pe care, nu se cunoaște din care motive, până la urmă a abandonat-o.

Regretabil faptul că autorului nu i-a ajuns răbdare ca să consulte *Listă de localități din județul Arad* -https://ro.wikipedia.org/wiki/List%C4%83delocalit%C4%83%C8%9Bi_din_jude%C8%9Bul_Arad – pentru a afla că în județul Arad există cinci localități, denumirile cărora conțin nu numai denumirea completă, dar și cele două componente ale toponimului *Chiș (Cheș) – ineu: Chesinț* [Cheșinț - Apud: Anuarul „Socec” al României Mari 1924-1925, p. 819, imagine 1835 În: *Digital collections Lybrary of Congress(SUA)* / http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/ampage?collid=gdc3&fileName=scd0001_20030122001ropage.db&recNum=1834], *Chișineu-Criș*, *Chisindia* (alternativ *Chișindia*, *Chesend*, *Kiszindia*, *Keszend*, *Biszindia*, *Koszend*, *Koszend*), *Chișlaca și Ineu*.

Etimologia toponimului *Chișineu* din denumirea orașului *Chișineu-Criș* (în maghiară *Kisjenő*, în trad. *Ineul Mic*), sugerează ideea că „*chiș*” se traduce din limba maghiară ca „*mic*”.

Raportând această idee la cele expuse anterior, am putea admite (fie chiar și ipotetic) că amenajarea „*de esență deocamdată nedeterminată, numită cheșeneul lui Acbaș*” nu era neapărat o așezare umană, ci mai degrabă o creație a localnicilor – stână, iaz sau altceva. Adică un obiect „*mic*”, de la care ulterior avea să provină și denumirea localității.

Exemplu clasic în acest sens poate servi, de exemplu, *Stâna de Vale*, județul Bihor, România.

3. Amplasarea geografică primară a localității numite ulterior Chișinău

Din cele trei documente citate mai sus – de la 1436, 1466 și 1576 – numai ultimul

indică expres denumirea și așezarea geografică a localității – „**Doar în anul 1576 satul de pe această moșie este atestat purtând denumirea de «Chișinău», menționându-se pentru prima dată situarea lui pe malul râului Bâc.**”

Autorul mai face și alte supoziții privind amplasarea vetrei viitoarei localități Chișinău, ajungând la unele concluzii, despre care Petronel Zahariuc scrie în „Cuvânt-înainte”: „**rezultatul la care a ajuns (Sergius Ciocanu – M.C.) este pe de-a-n-tregul surprinzător: târgul Chișinău a fost înființat pe o „bucată” din moșia vecină, Buicani, după care s-a întins peste satul Chișinău, care ocupa bazinul pâraielor Mălina Mare și Mălina Mică, astfel încât, scrie inspirat autorul „am putea pe bună dreptate, să numim Chișinăul, drept «moșia celor două Măline»” [Ib., p.10].**

4. „Chișinăuian” sau „chișinăuan”?...

În nota de subsol 7 de la p. 12 autorul explică opțiunea sa pentru substantivul „**chișinăuan**”:

„**Am optat pentru ortografierea «chișinăuan» pentru a alinia acest derivat al cuvântului Chișinău regulii generale de derivare a denumirilor localităților din Moldova istorică – Вацау / băcăuan, Назлау / năzlăuan, Hârlău / hârlăuan, Нарцау / narcăuan, Цирпцау / cirpcăuan etc.**” Dar ce ne facem cu Buzău / buzoian?!

Monografiei îi sunt proprii unele inexactități și examinarea uneori superficială a resurselor bibliografice.

Astfel, declarațiile și constatările de la:

- p. 13 – „**În timpurile sovietice, când centrul istoric al localității nu dispunea de protecție juridică (...) el era distrus sub pretextul construirii aici a «orașului socialist», care trebuia să-l înlocuiască pe cel «burghez»**”;
- p. 172 - „**În anul 1834, autoritățile centrale ale Imperiului Rus aprobă așa-numitul Plan al orașului regional Chișinău**”;

- p.177 - „**În 1839-1840, conform proiectului elaborat de arhitectul Luca Zaușkevici a fost construită o poartă de acces (Porțile Sfinte) în formă de arc de triumf**” și „**Biblioteca publică regională, inaugurată pe data de 22 august 1832**”⁴⁷² –

denotă neglijarea de către autor a unor fapte istorice, publicații și documente de arhivă cunoscute:

- - la p.13 - v. Постановление Совета Министров СССР от 14 октября 1948 г. N 3898

«О мерах улучшения охраны памятников культуры» și Постановление Совета Министров МССР 28 сентября 1967 г. «О состоянии и мерах улучшения охраны памятников истории и культуры в Молдавской ССР».

- la p. 172 – v. Халиппа И. Н. ГОРОД КИШИНЕВ времен жизни в нем А. С. Пушкина. (Топографико-эпизодические и бытовые наброски к 100-й годовщине дня рождения поэта, 26-го мая 1899 года): „**Мы рассматривали (...) копию с федоровского «ВЫСОЧАЙШЕ утвержденного Плана областного города Кишинева». На копии имеется пометка: «На подлинном собственною Его Императорскаго Величества рукою написано: Быть по сему. Николай I-й. Александрия, близ Петергофа. 9-го Августа 1834-го года»**”.

- la p.177 –

1) Conform proiectului elaborat de arhitectul Luca Zaușkevici a fost construit un Arc de Triumf pentru a comemora victoria armatelor rusești asupra turcilor în războiul ruso-turc din 1828–1829 și nu „o poartă de acces (Porțile Sfinte) în formă de arc de triumf”.

2) În ceea ce privește prima bibliotecă publică din Chișinău, **în același alineat (!)** al p. 31, citate în monografie, P. Ganenco

a folosit două expresii pentru identificarea denumirii bibliotecii nou deschise – „Кишиневская губернская публичная библиотека” / „Biblioteca publică gubernială din Chișinău” și „Кишиневской публичной библиотеки” / „Biblioteca publică din Chișinău”, ceea ce, în traducere în limba română, nicidecum nu se poate interpreta ca „Biblioteca publică regională”.

Apropo. Cartea lui P. Ganenco a fost scrisă de pe poziții părtinoare de către un fost director al Bibliotecii Republicane a RSSM „N.K. Krupskaja”, care a dorit cu tot dinadinsul să afirme că această bibliotecă (înființată în anul 1940) ar fi fost succesorul de drept al primei biblioteci publice a orașului Chișinău.

Ceea ce este contrazis de publicațiile cunoscute de până la 1917 (v. Халиппа И. Н. *Основные исторические данные о Бессарабии*. В: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / Печатано под ред. И. Н. Халиппы. Т.

2. Кишинев, 1902. p.48 și *Юбилейный сборник Кишинева: 1812-1912*. Ч. 1. Кишинев. гор. обществ. упр., 1914) și facsimilele a unor documente de arhivă (v. *Documente arhivistice*. În: *Muzeu Virtual al Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova*. <http://moldavica.bnrm.md/biblielmo-Muzeu?c=muzeu&l=ro&w=utf-8&a=d&cl=CL35>).

Regretabil, totuși, faptul că autorul nu a menționat în monografie rolul jucat în dezvoltarea Chișinăului de guvernatorul Basarabiei P.I. Feodorov – „creatorul Chișinăului nou” [Apud: Bezviconi, Gh. *Simimileniul Chișinăului*. Chișinău: Editura „Museum”, 1996. p. 31], perioada de guvernare a căruia în Basarabia (1834-1854) mai este supranumită și „EPOCA LUI FEODOROV” („Федоровская эпоха”) [Apud: Tomuleț V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, Regulamente, Termini)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Chișinău, 2014].